CEDRUS
THE JOURNAL OF MCRI

cedrus.akdeniz.edu.tr
Cedrus VI (2018) 359-375
DOI: 10.13113/CEDRUS/201817

ARYKANDA ANTİK KENTİ'NDEKİ ATHENA TAPINAĞI'NIN LOKALİZASYONUNA İLİŞKİN ÖNERİLER

SUGGESTIONS AS TO THE LOCALIZATION OF THE TEMPLE OF ATHENA IN THE ANCIENT CITY OF ARYCANDA

HACER SANCAKTAR*

Öz: Arykanda'da Athena Tapınağı'nın ve kültünün var olduğunu belirten ve MS II. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıt ele geçmiştir. Bu yazıttan yola çıkılarak kentteki İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen tapınaklardan hangisinin Athena'ya ait olabileceği konusundaki düşünceler üzerinde durulmuştur. Günümüze kadar yapılan kazılarla ortaya çıkarılan bu tapınaklar; *Sebasteion*, Tiyatro Tapınağı, *Traianeum*, Podyumlu Tapınak ve Büyük Bazilika'dır. Bu tapınaklardan *Traianeum*[1] ve *Sebasteion*'un[2] yazıtlarına dayanarak imparatorlara adanmış olduğu bilinmektedir. Tiyatro Tapınağı, Podyumlu Tapınak ve Büyük Bazilika'nın ise hangi imparator ve/veya tanrıya adandığı ise henüz saptanmamıştır. Bu nedenle söz konusu yazıt ve tapınakların mimarisi dikkate alınarak Athena Tapınağı'na dair bazı öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arykanda • Athena • Tapınak • Kült

Abstract: A very important inscription dated to the IInd century A.D. was found in Arycanda, recording the Athena Temple and the cult. From this inscription, it is evident that one of the temples dated to the Imperial period in the city may belong to Athena. These temples were excavated; the *Sebasteion*, the Theater Temple, the *Traianeum*, the Podium Temple and the Great Basilica. It is known that two of these temples were dedicated to the emperors from the inscriptions, the *Traianeum* and *Sebasteion*. The Theater Temple, the Podium Temple, and the Great Basilica have not as yet been identified as to which emperor and/or god they were dedicated. For this reason, some suggestions are offered concerning the identification of the Temple of Athena at Arycanda, taking into account the architecture of the temples and the inscriptions.

Keywords: Arycanda • Athena • Temple • Cult

Lykia Bölgesi'nin doğusunda yer alan Arykanda, Elmalı ve Finike arasındaki karayolu üzerinde bulunan Arif Köyü'nün kuzeydoğusundadır[3]. Kentte 1971 yılında başlayan ve kesintisiz devam eden kazılarda, Athena Tapınağı'nın ve kültünün var olduğunu açıklayan Y1-Y2 No'lu olmak üzere iki yazıt ele geçmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen *Sebasteion*, Tiyatro Tapınağı, *Traianeum*, Podyumlu Tapınak ve Büyük Bazilika olarak adlandırılan yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bu çalış-

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yozgat.
hacersancaktar@yahoo.com

1 *IK* XLVIII. 16.

2 *IK* XLVIII. 18, Taf. 5; Bayburtluoğlu 2003, 68-69.

3 Arykanda'nın keşfi ve kent hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fellows 1840, 219-226; Bayburtluoğlu 2003.

manın amacını, özellikle Y1 No'lu yazıttan yola çıkılarak kentteki söz konusu tapınaklardan hangisinin Athena'ya adanmış olabileceğine dair bazı öneriler oluşturur[4].

Hellen *pantheon*'unda Zeus'un Metis'i yutmasıyla tanrının bedeninde can bulan Athena[5], başta tanrıçanın kendi kenti olan Atina olmak üzere Yunanistan, Ege Adaları, İtalya ve Anadolu'da oldukça yaygın bir tapınıma sahiptir[6]. Athena kültünün Anadolu'da Troas, Aiolia ve Ionia Bölgeleri'nde erken dönemlerden itibaren etkin bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür[7].

Tanrıçanın Lykia Bölgesi'nde dinsel yaşam içerisindeki varlığı en erken MÖ V. yüzyıla tarihlendirilen epigrafik ve nümismatik verilerden bilinmektedir[8]. Bölgede tanrıçanın varlığına dair en erken epigrafik veri, Phaselis'te ele geçen ve MÖ V. yüzyıla tarihlendirilen adak yazıtlarıdır[9]. Kent inançları içerisinde önemli bir yere sahip olan Athena, Phaselis'in Lindoslular tarafından bir koloni kenti olarak kuruluş mitosuyla ilişkilendirilmektedir[10]. Tanrıça, Orta ve Batı Lykia'da ise MÖ V. yüzyıl ortasından itibaren Dynastik Dönem'de Patara[11], Ksanthos[12], Tlos[13], Telmessos[14], Pınara[15], Kandyba[16],

---

4 Bu konuyu çalışmama izin veren Arykanda Kazı Başkanı Doç. Dr. V. Macit Tekinalp'e teşekkürlerimi sunarım.

5 Athena'nın doğum mitosu için bk. Hes. *Theog*., 886 vd.; 924 vd. Tanrıça hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Farnell 1896, 253-423; *RE* II-2, 1941-2020; Nilsson 1950, 498-501; 1967, 433-444; *LIMC* II-1, 955-1044; Simon 1985, 179-212; Ferguson 1989, 13-15; Graf 1997, 160-166; Eliade 2003, 342-343; Larson 2007, 41-56; Sourvinou-Inwood 2011. Roma'daki karşılığı Minerva olan tanrıça hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *RE* XV-2, 1774-1805; *LIMC* II-1, 1050-1109. Athena'nın kutsal alanları ve tapınakları için bk. Ferguson 1989, 25 vd. Athena kültünün sembolik unsurları için bk. Luyster 1965, 133-163. Athena festivalleri için bk. Larson 2007, 45-47. Tanrıçanın ideal tipleri için bk. Farnel 1896, 353-382.

6 Athena'nın Anadolu'daki kültü için bk. Pekman 1964, 42, 58-60; Graf 1985, 44, 383, 409; Oster 1990, 1671; Frei 1990, 1776-1780; Larson 2007, 49-50; Karayaka 2007, 111-116; Üreten 2010, 62-81; Işık 2012, 327-337; Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 121-131; Özdemir 2016, 159-167; Yılmaz 2016.

7 *RE* II-2, 1982-1983; Larson 2007, 49-50; Işık 2012, 328-331. Athena'nın varlığı, Erythrai'da en erken MÖ VIII. yüzyıl, Smyrna ve Miletos'ta ise MÖ VII. yüzyıl olduğu kabul edilir (Larson 2007, 49).

8 Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 121. Athena'nın Lykia Bölgesi'nde Olympos yakınında Khimeira ve Bellerophontes efsanesi için bk. Hom. *Il.* VI. 155. Medusa'nın başının kesilmesi ve Pegasus'un doğumuna ilişkin bk. Paus. II. 1. 4; Pind. *Ol.* XIII. 66; Strab. VIII. 21.

9 *TAM* II. 1184 = Tüner Önen 2008, 304-306: Νίκανδρος ὁ Νικίονος | καὶ Πολυαίνετος | ὁ Πολυκάρτεος | τὰθαναίαι τᾶι Πολιάδι | ἀπὸ ναυτιλίας | δεκάταν ἀνέθεκαν. "*Nikion oğlu Nikandros ve Polykartes oğlu Polyainetos denizcilikten elde ettikleri gelirin dekatesini Athena Polias'a adadılar*". Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 121-125: Ἀθαναίαι Πολιάδι | Εὐφάνης Χρυσία | ἀνέθηκε χρημάτων | δεκάταν εὐξαμενος. "*Khrysias oğlu Euphanes servetinin dekatesini Athena Polias'a dua ederek adadı.*" Phaselis kentinde Athena Polias tapınımı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz 2016, 28-67.

10 Tanrıçanın Phaselis'e Lindoslular tarafından getirilmiş bir kült olduğu kabul edilmektedir (Keen 1998, 203; Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 124-125).

11 *SNG v. Aul. Lykien* 4195; Özüdoğru 2007, Fig. 3a-b; Müseler 2016, Kat. No. VII.49-54.

12 *SNG v. Aul. Lykien* 4197; Korkut 2014, Res. 28; Müseler 2016, Kat. No. V.6-11, V.50-53, VI.5-40, 67-70, VII.31-40, 43-44-48. Kssanthos veya Tlos için bk. Müseler 2016, Kat. No. VI.74-80, VIII.28-30.

13 *SNG v. Aul. Lykien* 4185-4190, 4194; Özüdoğru 2007, Fig. 4-5, 13; Müseler 2016, Kat. No. VI.41-47, 71-73, VII.6-16, 18-19, VIII.31-32.

14 *SNG v. Aul. Lykien* 4198-4199; Müseler 2016, Kat. No. VI.59-64, 81-98, VII.29-30.

15 Müseler 2016, Kat. No. VI.48-58, VII.27-28.

16 Müseler 2016, Kat. No. V.47-49.

Kadyanda[17], Zagaba[18], Araxa[19] gibi kentlerin sikkelerinde görülmekledir[20]. MÖ V. yüzyıl sonuna tarihlendirilen Ksanthos kentindeki yazıtlı dikmenin Hellence kısmında tanrıçanın adına[21], Lykçe kısmında ise Malija adına rastlanmaktadır[22]. Yazıtın Hellence ve Lykçe kısmından anlaşıldığı üzere bölgede Hellen *pantheon*'undaki Athena ile yerel geleneğin tanrıçalarından Malija'nın özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır[23]. Tanrıça, sözü edilen yazıtta Patara kenti ile ilişkilendirilen Malija adıyla[24] ve Rhodos kolonisi olan Rhodiapolis'te ele geçen epigrafik verilerde de *wedrẽñni epitheton*'uyla anılmaktadır. Epigrafik verilerden yerel tanrıça Malija'nın Lykia Bölgesi'nde Rhodiapolis[25], Tyberisos, Antiphellos ve Arneia kentlerinde mezarların koruyucusu olarak saygı gördüğü bilinmektedir[26]. Tanrıça Athena, Lykia Bölgesi'nde özellikle sikkeler üzerindeki ikonografisiyle ön plana çıkmaktadır[27].

Likya Bölgesi'nde tespit edilen epigrafik ve nümismatik bulunutular, Athena'nın bölgedeki tapınımı hakkında önemli bilgiler edinilmesini sağlamaktadır. Arykanda antik kentinde Athena kültünün varlığı, Roma Dönemi'ne tarihlendirilen özellikle epigrafik belgelerde kendini göstermektedir[28]. Kentte günümüze kadar yapılan kazılarda, Klasik Dönem'e tarihlendirilen Athena'ya dair herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır[29].

Tanrıçanın kültüne ilişkin kentin Doğu *Nekropolisi*'nde bir mezar yazıtı ve Yamaç Hamamı kuzeyindeki mekânda bir adak sunağı ele geçmiştir (Y1-Y2; Levha 4a-b). Ayrıca *Akropolis*'teki konutlarda

---

17 Özüdoğru 2007, Fig. 7; Müseler 2016, Kat. No. VI.99-108.

18 Özüdoğru 2007, Fig. 16; Müseler 2016, Kat. No. VII.1-4, VIII.46.

19 Müseler 2016, Kat. No. VII.56.

20 Kenti bilinmeyen Dynastik sikkeler için bk. Hill 1897, 22-27, No. 101-120; *SNG v. Aul. Lykien* 4127, 4129, 4172-4184, 4200, 4209-4211, 4247-4248; Olcay - Morkholm 1971, No. 2; Mørkholm - Zahle 1976, No. 35, 52, 57; Vismara 1989, No. 60; Zahle 1990, No. 65; Özüdoğru 2007, Fig. 1-2, 6a-b, 8-10, 13-14; Korkut 2014, Res. 12-17, 19-20, 23-24, 26, 31. Kat. No. V.12-18.

21 Athena burada, şehirlerin yağmacısı olarak ve askeri başarılarla karşımıza çıkmaktadır (*TAM* I no. 44c, 26; Bryce 1986, 178).

22 *TAM* I no. 44c, 5; Bryce 1986, 178; Le Roy 1990, 42; Keen 1998, 202-204; Lebrun 1998, 146; Raimond 2006, 651-652. Yazıtta "*Pttara Malijehi*" şeklinde ifade edilmesi "*Patara'nın Malija'sı*" olarak kent ile ilişkilendirilmiştir (*TAM* I 44.a. 43). Malija adı, Anadolu'da MÖ II. bin yıldan itibaren Hitit metinlerinde geçmektedir (Neumann 1967, 34-35; 1970, 16; Hawkins 1974, 902-903; Laroche 1980, 4; Lebrun 1982, 123-130; Bryce 1986, 177-178; Keen 1998, 202).

23 Lykia Bölgesi'nde Athena ile Malija'nın özdeşliği için bk. Strong 1964, 95-102; Barnett 1974, 893-901; Neumann 1979, N 307; Bryce 1986, 172, 177-178; Frei 1990, 1776-1780; Le Roy 1990, 42; Keen 1998, 193-194, 202-204; Lebrun 1998, 146; Raimond 2006, 651-652. Yazıtlı dikmede olduğu gibi, Paris'in hakemliğinin tasvir edildiği çift yüzlü gümüş bir kap üzerinde de Athena tasvirinin hemen yanında Malija adına rastlanmaktadır (Strong 1964, 95-102; Barnett 1974, 893-903; Neumann 1979, N 307; Bryce 1986, 178; Frei 1990, 1776; Keen 1998, 202; Payne 2008, 476; Dusinberre 2013, 222).

24 *TAM* I 44 a, 43; Keen 1998, 203.

25 *TAM* I 149, 2-3, 9, 12. Buradaki *wedrẽñni* epithetonu *polias* ile aynı anlamdadır (Hawkins 1974, 902). Ayrıca, "*Athena Rahibi Krateros için ölü onurlandırması*" yazıtı için bk. İplikçioğlu 2011, 198.

26 Tyberisos, Antiphellos ve Arneai yazıtı için bk. TAM I. 75. 5; 76. 5; 80. 3.

27 Frei 1990, 1776-1779. Tanrıçanın Dynastik Dönem sikke ikonografileri için bk. yukarıdaki dipnot 11-20. Hellenistik Dönem'de Balbura, Olympos ve Phaselis kentlerindeki sikke ikonografisi için bk. SNG v. Aul. Lykien, 4282, 4376, 4430-4436, 4439-4441; *SNG Cop Lykia* 112, 124, 126-127; Heipp-Tamer 1993, B 44, 46, 47, 55, 58, 62; Müseler 2016, Kat. No. IX.19-24, 27-33. Korydalla, Phaselis ve Rhodiapolis kentlerinin III. Gordianus Dönemi sikke ikonografisi için bk. *SNG v. Aul. Lykien* 4296, 4444, 4449.

28 Kentte daha erken dönemlerde Athena kültünün yanı sıra Malija kültünün varlığı şimdilik bilinmemektedir.

29 Arykanda'da MÖ V. yüzyıl ortasından itibaren III. Gordianus Dönemi sonuna kadar basılan kentin otonom sikkelerinde tanrıçanın tasvirine rastlanmamıştır.

yapılan çalışmalarda Athena büstü tasvirli bronz ayna ve bronz kandil kapağı ele geçmiştir (Lev. 5b-c). Kentte tanrıçaya dair söz konusu bu buluntular içerisinden özellikle kültünün ve tapınağının varlığına işaret eden mezar yazıtı ve adak sunağı ele alınmıştır.

Kentte tanrıçaya ilişkin en erken tarihli buluntu, 2002 yılında *Akropolis*'teki konutlarda ele geçen Athena büstü tasvirli bronz aynadır (Lev. 5b)[30]. Büst, üç sorguçlu Attika miğferli, sorguçları ve saçları rüzgârda uçuşur şekildedir[31]. Balık pulu şeklindeki *aegis*'i üzerinde Medusa başı ve her iki kolunda da pazubentler tasvir edilmiş. Bu eser üzerindeki tanrıçanın tasviri, Kilikia Bölgesi Tarsus kentindeki Hellenistik Dönem'de darp edilen otonom sikkelerin arka yüzündeki tasvirle çok yakın benzerlik göstermektedir[32]. Yerel fakat kaliteli bir işçiliğe sahip ayna, yapı konteksti ve benzer örneği dikkate alınarak Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebilir. 2002 yılında *Akropolis*'teki konutlarda ele geçen bir diğer arkeolojik eser ise, Athena büstü tasvirli bronz kandil kapağıdır[33] (Levha 5c). Büst cepheden, Attika miğferli ve sağ kolunda kalkan tutmaktadır. Alın ortasından ikiye ayrılan saçlar omuz arkasına kadar inmektedir. Tanrıçanın yüz detayları oldukça yüzeysel işlenmiştir. *Akropolis*'teki konutlarda ele geçen bu iki eser, tanrıçanın kentteki kültüyle değil kişisel tapınımla ilişkili olmalıdır. Söz konusu arkeolojik eserler dışında Athena'nın kentteki kültünün ve tapınağının varlığına işaret eden epigrafik veriler ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Y1-Y2). Tanrıçaya ilişkin bu verilerden ilki, MS II. yüzyıla tarihlendirilen Y1 No'lu mezar yazıtıdır (Levha 4a). Kentin Doğu *Nekropolis*i'nde ele geçen ve kireçtaşından yapılan yazıt, yatay olarak dikdörtgen iki bloktan oluşmaktadır[34]. Yukarıdan aşağıya on satırdan oluşan ve harf yüksekliği 3,5 cm olan yazıt şu şekildedir[35]:

1 Ζώσιμος Εὐτυχέους Πομπώνιος ἔνθ' Ἀρυκανδεὺς
τύμβον ἑαῖς παλάμαις ὃν καθορᾷς ἔκαμεν,
οὐκ ἀργὸς πάτρῃ γεγενημένος, ἀλλὰ πόνοισιν
λαοδόμου τέχνης εἰροσύνας τελέσας
5 πρῶτον Ἀθηναίης [τ]εχνοδώτιδος, εὐσεβ[ίην μ]ὲν
τῇδε χαριζόμενος, τῇ δὲ πάτρῃ δαπάνας·
δεύτερα καὶ σεμνῆς γεραρῆς συνόδου περὶ κρατὶ
τῷ πολιῷ στεφθεὶς εὐσεβίην τέλεσεν·
ὃς διέβη μῆκος βιότου φιλίῃ πρὸς ἅπαντας
10 αἰδοσύνην δ' ἔγνω τείμιον ἠδὲ τρόπον.

---

30 Kazı Env. No.: Ary 2002 AE 102. Ölçüleri: *yük.* 9 cm; *gen.* 8,5 cm; *kal.* 1,9 cm.

31 Tanrıçanın Attika miğferi, sorguçları ve saçlarının rüzgârda uçuşur şekilde tasvir edilmesi, bölgedeki Dynastik Dönem'de Dynast Zagaba için basılan sikkelerdeki tasvir ile de yakın benzerlik göstermektedir (*SNG v. Aul. Lykien* 4209-4211).

32 *SNG v. Aul. Kilikien* 5963-5964; *LIMC* II-2, fig. 319. KB1 No'lu eser üzerindeki tanrıçanın tasviri, sikkeler üzerindeki betimden çok daha kaliteli bir işçilik göstermektedir.

33 Kazı Env. No.: Ary 98 AE 225.

34 Birinci bloğun üst kısmı profilli, alt kısmı düzdür. İkinci blok ise profilsizdir. Ölçüleri: Blok 1: *yük.* 42 cm; *gen.* 104 cm; *der.* 82 cm; Blok 2: *yük.* 40 cm; *gen.* 97 cm; *der.* 55 cm; *harf yük.* 3,5 cm.

35 Şahin 1991, 119-122, Taf. 17; *IK* XLVIII. 108.

Eutykhes oğlu Arykandalı Zosimos Pomponios burada
gördüğünüz mezarı kendi elleriyle inşa etti,
vatanına karşı duyarsız kalmadı, aksine öncelikle
taş-yapı zanaatına özgü bir tapınağı gayretleriyle tamamladı
ve bu dindarca adağı zanaat-dağıtan Athena'ya,
masraflarını ise vatanına bağışladı;
Sonrasında kırlaşmış başının çelenklerle taçlandırılacağı şekilde
yüce yaşlılar meclisi için dindarca bir iş yerine getirdi;
Bu kişi uzun yaşamı boyunca herkese karşı dost canlısı oldu,
alçakgönüllülüğü ise onurlu bir yaşam biçimi olarak benimsedi.

S. Şahin tarafından yapılan transkripsiyona göre, bu yazıttan Arykanda'da MS II. yüzyılda yaşamış olan Eutykhes'un oğlu Zosimos Pomponios'un taş-yapı zanaatına özgü Athena Tapınağı'nı gayretleriyle tamamladığı ifade edilmektedir. Ayrıca yazıtta "*zanaat-dağıtan Athena'ya"* ifadesi oldukça dikkati çekicidir. Bu ifadeden, tanrıçanın kentte zanaatçıların koruyucusu olduğu anlaşılmaktadır[36]. Phaselis ve Rhodiapolis kentlerinde olduğu gibi Arykanda'da "*Polias*" *epitheton*'uyla değil "*zanaat-dağıtan Athena*" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca günümüze kadar yapılan kazılarda ele geçen çok sayıdaki dokuma tezgâhı ağırlığı da[37], kentte dokuma yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Y1 No'lu yazıtta geçen *epitheton* da dikkate alındığında el sanatlarının tanrıçası olarak Athena'nın Arykanda'da özellikle dokuma ve diğer zanaatların koruyucu tanrıçası olduğunu söylemek mümkündür.

Athena'nın kentteki kutsal alanının ve kültünün varlığına işaret eden bir diğer önemli veri ise Yamaç Hamamı'nın Kuzeyinde 2015 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan Y2 No'lu taşınabilir adak sunağıdır (Levha 4b). Ary 15 T 7089 kazı envanter numaralı kireçtaşından yapılan sunak, portatif ve dikey olarak dikdörtgen prizması formludur[38]. Sunağın, alınlık şeklinde yapılmış üst bölümünde yuvarlak/dairesel formlu sunu çanağı/*omphalos* bulunmaktadır. Sunu çanağının etrafında yarısı ön, yarısı yan kısımda kalacak şekilde *palmet* yaprağı motifli *akroter*'ler mevcuttur. *Akroter*'leri altta düz bir silme, *kyma reversa,* dışa ve yukarı doğru açılan verev şekilde kesilmiş bir profil takip etmektedir. Üstte yer alan düz silme üzerinde, kırmızı boya ile yapılmış 0,3 cm kalınlığında verev çizgilerden oluşan bezeme yer almaktadır. Gövde altında dışa çıkıntılı keskin bir profil, *kyma rekta* profili ve düz bir silme ile devam etmektedir. Bu düz silme üzerinde tek satırdan oluşan yazıtta "*Athena'ya ait*" ifadesi okunmaktadır. Sunağın ön yüzünde yüksek kabartma olarak cepheden, ayakta ve *peplos* giyimli Athena, başında miğfer, *aegis*'inde Medusa başı, sol eli sağındaki kalkanı üzerinde ve sağ elinde bir kap tutmaktadır. Athena'nın miğferinde, boyun kısmında, kalkanında, sağ ve sol elinde kırmızı boya izleri

---

36 Kentlerin ve zanaatların koruyucusu yönü için bk. Nilsson 1967, 440-444; Simon 1985, 179-212; Larson 2007, 41. Aynı zamanda "*zekâ ve mantığın*", "*ip eğirme ve dokumanın*", "*ağaç yetiştiriciliği ve tarımın*" gibi farklı karaktere de sahiptir (Hes. *erga.*, 64; Roscher - Furtwangler 1884, 675-685; Karayaka 2007, 112).

37 Ayrıca adak eşyası olarak da Lakonia ve Argolis'deki tanrıçanın kutsal alanlarında minyatür adak kalkanları, takılar ve boncuklar gibi dokuma tezgâhı ağırlıkları da bulunmuştur (Larson 2007, 52).

38 Ölçüleri: *y.:* 19,5 cm *üst g.:* 11,7 cm; *alt g.:* 12,6 cm; *harf y.:* 2,5 cm. Buluntu Durumu: Sunak genelinde yüzeysel bozulmalar olmasına rağmen yalnızca sağ alt köşesi kırıktır. Ayrıca sunağın ön yüzündeki kırmızı boya izleri yer yer korunmuş durumdadır.

yer yer korunmuş durumdadır. Sunağın ön yüzünde yer alan yazıt da tanrıçanın kutsal alanına işaret etmektedir. Tanrıya adanacak kutsal alan için bir yer belirlenmesiyle yerin kutsallığının bozulmadan korunması için sınırlar, sınır taşlarıyla belirtilirdi. E. N. Akdoğu Arca, "*tapınak, temenos ve kutsal alan arazisi*" olmak üzere üç tip sınır taşı olduğunu belirtmektedir[39]. Arykanda'da ele geçen adak sunağı üzerindeki yazıt, Athena'ya ait bir *temenos*'a veya tapınağa ilişkin sınır yazıtı olmalıdır (Y2). Sözü edilen Y1 ve Y2 No'lu epigrafik veriler, kentte tanrıçanın tapınağının ve kültünün varlığına işaret etmeleri açısından da oldukça önemli bir yere sahiptirler.

Tanrıçaya dair verilerin tümü kentte farklı yapılarda ele geçmiştir. Bu nedenle epigrafik ve arkeolojik buluntular, tanrıçayı bir yapı ile ilişkilendirme noktasında yardımcı olamamaktadır. Örneğin Y1 No'lu eser *Nekropolis*'te, Y2 No'lu eser Yamaç Hamamı kuzeyinde, bronz ayna ve kandil kapağı ise *Akropolis*'teki konutlarda ele geçmiştir[40]. Bu nedenle özellikle Y1 No'lu yazıtın dönemi ile uyum gösteren tapınaklar üzerinde durulmuştur.

Kentte, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen toplam beş tapınak ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınaklar *Sebasteion*, Tiyatro Tapınağı, Podyumlu Tapınak, *Traianeum* ve Büyük Bazilika'dır (Levha 1, Plan 1; Levha 1a; Levha 2a-d, 3a-c). Epigrafik verilere dayanarak bu tapınaklardan Traianeum'un imparator Traianus'a ve *Sebasteion*'un da Severuslar Hanedanlığı'na adandığı bilinmektedir. Diğer tapınakların ise hangi tanrı ve/veya imparator kültüne adandığı henüz bilinmemektedir.

Öncelikle Athena tapınağına dair *Akropolis*'in kuzeybatısında Severuslar Dönemi'nde inşa edilen ve *Sebasteion* olarak adlandırılan yapı üzerinde durulacaktır[41] (Levha 2a). Doğu-Batı doğrultulu bu yapının güney duvarının Geç Antikçağ ikinci kullanım evresinde, devşirme olarak kullanılmış bir heykel *torso*'su ele geçmiştir[42] (Levha 5b). Bu *torso*, C. Bayburtluoğlu tarafından Varvakeion tipi Athena olarak adlandırılmıştır[43]. Fakat *torso*'nun MÖ IV. yüzyıldan bilinen *kore*'lere de benzerlik göstermesi ve herhangi bir atribütünün olmaması nedeniyle Athena olup olmadığını söylemek henüz mümkün değildir[44]. Eğer bu eser tanrıçaya ait ise, o zaman yapının ilk kullanım evresinde Athena

---

39 Yazıtlarda "*tanrının temenosunun sınırı*" veya "*tanrının sınırı*" şeklinde ifadelere rastlanmaktadır (Akdoğu Arca 2008, 94). Anadolu'daki tapınak sınır yazıtlarına ilişkin bk. Akdoğu-Arca 2008, 199-245.

40 *Nekropolis*'te ortaya çıkarılan lahit teknelerine ait kabartmalarda Athena başı tasvirli birden fazla örnek tespit edilmiştir. Ele geçen örneklerden tanrıçanın lahit teknelerinin kabartmalarındaki sahnelerde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum belki de bölgede yukarıda sözü edilen kentlerde olduğu gibi Arykanda'da da Athena'nın mezarların koruyucusu olarak saygı görmüş olabileceğini düşündürür. Fakat tanrıçanın kentte mezarların koruyucusu olarak saygı gördüğüne ilişkin günümüze kadar yapılan kazılarda herhangi bir epigrafik veri ele geçmemiştir. Bu nedenle doğrudan kült ile ilişkili olmadığı için burada söz konusu bu kabartmalara yer verilmemiştir.

41 Yapı, 4,50 m uzunluğundaki kaplama levhalarından oluşan üç *faskia*lı *arşitrav* yazıtına dayanarak *Sebasteion* olarak adlandırılmıştır. MS 197-209 yıllarına tarihlendirilen söz konusu yazıt: Αὐτοκράτορσι Κα[ίσαρσι Λ. Σεπ]τιμί[ῳ] Σευή[ρῳ] Ἰ̣ερτίνακι καὶ Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνείν[ῳ Σε]βα[στοῖς ⟦καὶ Π. Σεπτιμίῳ Γέτᾳ Καίσαρι⟧] καὶ Ἰουλίᾳ Σεβαστῇ [μητρὶ κάστρων] | [vac.] καὶ τῇ γλυκυτάτῃ πατρίδι [vac.]. | Ἀρχέπολ[ις τοῦ δεῖνος — — — κατ]ασκευάσας [— — — ?ἀνέθηκ]ε καὶ̣ τὰ περὶ αὐτ[ῆ?] χρή[ματα ?σὺν τοῖς] ἐν αὐτ[ῇ? — — —] | [vac.] Ἀπε[— —]νος Ἐμβρόμ[ου [vac.]] "*Falancanın oğlu (isim yazıtta korunmamıştır) Arkhepolis bu yapıyı kendi parasından yaptırdıktan sonra yapıyı imparator L. Septimius Severus Pertinax ve Marcus Aurelius Antoninus'a, Caesar Publius Septimius Geta'ya, Iulia Sebaste'ye ve vatana adamıştır*" (IK XLVIII. 18, Taf. 5; Bayburtluoğlu 2003, 68-69).

42 Bayburtluoğlu 2003a, 70.

43 Bayburtluoğlu 2006, 63-64. Ayrıca Devlet *Agora*'sında yapılan kazılarda da miğferli bir baş ele geçmiştir. Bu baş da C. Bayburtluoğlu tarafından Athena olarak tanımlanmıştır (Bayburtluoğlu 2006, 63, 66, Res. 7). Fakat ensedeki kısa saç dikkate alındığında bu başın Ares olabileceği de düşünülerek bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

44 Bu eser, Utku Arınç tarafından "*Arykanda Antik Kenti Plastik Sanatı*" adlı doktora tezi kapsamında çalışılmaktadır.

Tapınağı olduğu akla gelmektedir. Bu doğrultuda Vitruvius'un "*tapınaklar için kentin, özel koruması altında bulunduğu varsayılan tanrılarla, Iupiter, Iuno ve Minerva'nın alanları kentin büyük bir kısmını gören en yüksek yerinde olmalıdır*" şeklindeki yer seçimi kuralı dikkate değerdir[45]. Vitruvius'un bu kuralı dikkate alındığında, *Akropolis*'in kuzeybatı ucunda yer alan *Sebasteion*'un kent içindeki konumu bu yapının Athena Tapınağı olabileceğini düşündürür (Levha 1, Plan 1). Tanrıçanın *polias epitheton*'u *Akropolis*'i işaret eder ve tapınım gördüğü kentlerin genellikle *akropolis*'inde tapınağı bulunur[46]. Bu doğrultuda *akropolis*'teki önemli tanrılar arasında genellikle baş tanrıça olarak yer alır. Fakat Arykanda *Akropolisi*'nde MÖ V. yüzyıldan itibaren güneş tanrısı Helios baş tanrı konumundadır ve kente hâkim bir konumda tapınağı bulunmaktadır[47]. Yapılan ilk değerlendirmelerde *Akropolis*'teki bir diğer tapınak olan *Sebasteion*'un da tanrıça Athena'ya adanmış olabileceği düşünülmüştür. Fakat Y1 No'lu yazıt, bu yapı ile dönemsel olarak uyuşmamaktadır. Ayrıca tanrıça kentte, *akropolis* ile ilişkilendirilen "*polias*" *epitheton*uyla değil "*zanaat-dağıtan Athena*" olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da sözü edilen yapının aynı zamanda Athena'nın tapınağı olabileceğini önermek mümkün görünmemektedir[48].

Kentte, mimari elemanlarından Antoninuslar dönemine tarihlendirilen Podyumlu Tapınak ve Büyük Bazilika'nın Y1 No'lu yazıt ile aynı döneme tarihlendirilmesi bu iki yapı üzerinde durulmasını gerekli kılmıştır (Levha 1a; Levha 3a-c; Levha 4a). Podyumlu Tapınak ve Büyük Bazilika, *Akropolis*'in güneydoğusunda ve alt kotlarda yer alır (Levha 1, Plan 1). Her iki yapının mimari elemanlarından yola çıkılarak Antoninuslar dönemine tarihlendirilmesi, Antoninuslar sülalesinden bir imparatora ve/veya tanrıça Athena'ya adanmış olabileceğini düşündürür. Özellikle her iki tapınağın mimari elemanlarındaki bezemeler, Y1 No'lu yazıtta adı geçen mimar Zosimos Pomponios'un dönemine uymaktadır. C. Bayburtluoğlu, Doğu-Batı doğrultulu Büyük Bazilika'nın konumundan dolayı Apollon veya Artemis için daha uygun olduğunu ifade etmiştir[49] (Levha 1a; Levha 3b-c). Kentte Eleuthera, Kombikes ve Lagbene gibi *epitheton*'larla onurlandırılan tanrıça Artemis kültüne dair verilerin tümü Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir[50]. Ayrıca ele geçen bir yazıt fragmanından Artemis rahibinin kentte görev yaptığı bilinmektedir[51]. Artemis tapınımına ilişkin taşınabilir adak sunaklarının ve *stel*'lerinin çoğunluğu kentteki konutlardan ele geçmiştir. Taşınabilir bu adak sunakları

---

45 Vitr. *de Arch.* I.VII.1-2.

46 Poll. *onom.* IX. 40; Aristoph. *Lys.* 288; *Eq.* 1093; *Scol. Dem.* XXII. 13. Epigrafik verilerden Phaselis kentinin *akropolis*'inde tanrıçaya ait bir tapınak bulunduğu bilinmektedir (Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 121-131). Rhodiapolis'te de ele geçen epigrafik verilerden, kentte Athena Polias Tapınağı'nın var olduğu bilinmektedir (Kızgut 2012a, 93; 2012b, 359). Söz konusu epigrafik verilerden biri, Athena Polias Tapınağı'nda uyulması gereken kurallara ilişkin talimatname ve diğeri ise Athena Rahibi Krateros için ölü onurlandırmasıdır (İplikçioğlu 2011, 198).

47 Kentte en erken MÖ V. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen Helios kültü, epigrafik, nümismatik ve arkeolojik veriler doğrultusunda MS IV. yüzyıla kadar devam ettiği saptanmıştır. Helios Tapınağı ve kültü için bk. Sancaktar 2016, 20-60, 77-101.

48 *Akropolis*'in tam merkezinde yer alan Helios Tapınağı MS 141 yılında meydana gelen depremden sonra onarılamayacak duruma gelmiş ve yapının malzemesiyle kutsal alana Tonozlu Mezar inşa edilmiş. Helios kültünün de büyük olasılıkla Severuslar döneminde inşa edilen *Sebasteion* yapısında Helios-Mithras olarak devam ettirildiği düşünülmektedir.

49 Bayburtluoğlu 2006, 63.

50 Arykanda'da Artemis tapınımı için bk. Sancaktar 2016, 139-146.

51 Schuller 2003, 485-504.

ve *stel*'leri, Artemis'in büyük olasılıkla evlerde tapınım görmüş olabileceğini düşündürür[52]. Sözü edilen bu buluntular dışında Artemis'in tapınağı olduğuna dair herhangi bir veri ele geçmemiştir. Kentte Apollon kültüne dair ele geçen yazıt ve otonom sikkeler, Hellenistik Dönem'de bu tanrıya ait kültün kentteki varlığına işaret eden önemli verilerdir[53]. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen az sayıda da olsa arkeolojik buluntunun ele geçmesi tanrının kültünün devam ettirilmiş olduğunu; ancak söz konusu dönemde Apollon'un kentin inançları içerisinde daha geri planda kaldığını düşündürür. Her iki tanrıya ilişkin bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, Büyük Bazilika'nın Artemis veya Apollon Tapınağı olma ihtimali azalmaktadır. Doğu-Batı doğrultulu Podyumlu Tapınağın da *temenos*'undaki kurban bağlama ve kan akıtma havuzundan yola çıkılarak Ana Tanrıça kültü özellikleri gösterdiği ve Demeter'e adandığı öne sürülmüştür[54] (Levha 1a; Levha 3a). Fakat kentte günümüze kadar yapılan çalışmalarda Demeter kültünün ve tapınağının varlığına ilişkin herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Bu bağlamda sözü edilen yapının Demeter'e adanmış olmasının çok düşük bir ihtimal olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent, doğuya ve güneydoğuya doğru genişlemiştir. *Akropolis*'in doğusunda Stadion, Tiyatro, Tiyatro Tapınağı, güneydoğusunda Odeon, Devlet Agorası, Podyumlu Tapınak, Büyük Bazilika, Büyük Hamam, güneyinde Nympheum ve *Traianeum* gibi kamu yapıları inşa edilmiştir (Levha 1a, Plan 1). Söz konusu bu kamu yapılarının inşa edilmesi, *akropolis*'in yavaş yavaş önem kaybetmeye, kentin doğusunun ve güneydoğusunun ise önem kazanmaya başladığına işaret eder. Podyumlu Tapınak ve Büyük Bazilika, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen tüm bu kamu yapılarına ve aynı zamanda kentin girişine de hâkim konumdadır. Bu noktada her iki yapının da kentte önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir[55].

Yukarıda bahsedilen yapıların dışında kentte günümüze kadar yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin büyük olasılıkla ilk yüzyılına tarihlendirilen Tiyatro Tapınağı ve *Traianeum* ise Y1 No'lu yazıt ile dönemsel olarak uyuşmadığından bu yapılar üzerinde durulmamıştır (Levha 2b-d).

Sonuç olarak, özellikle Y1 No'lu yazıt, Arykanda'da Athena tapınağının ve kültünün varlığını kanıtlar niteliktedir. Kentte ortaya çıkarılan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen beş tapınaktan hangisinin tanrıçaya ait olduğunu söyleyen bir veri ne yazık ki henüz mevcut değildir. Bu nedenle tanrıçayı bir yapı ile ilişkilendirme noktasında kriter olarak S. Şahin tarafından Antoninuslar dönemine tarihlendirilen Y1 No'lu yazıttan yola çıkılarak öneride bulunulmuştur. *Sebasteion*, Tiyatro Tapınağı ve *Traianeum*'un tanrıçanın tapınağına ilişkin yazıt ile dönemsel olarak örtüşmediğini belirtmek gerekir. Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen mimari elemanlarından ve aynı döneme tarihlendirilen Y1 No'lu yazıttan hareket edilerek Büyük Bazilika'nın veya Podyumlu Tapınağın Athena'ya adanmış olduğu düşünülebilir. Ayrıca Y1 No'lu yazıtta geçen *epitheton* da lokalizasyon olarak bu düşünceyi destekler.

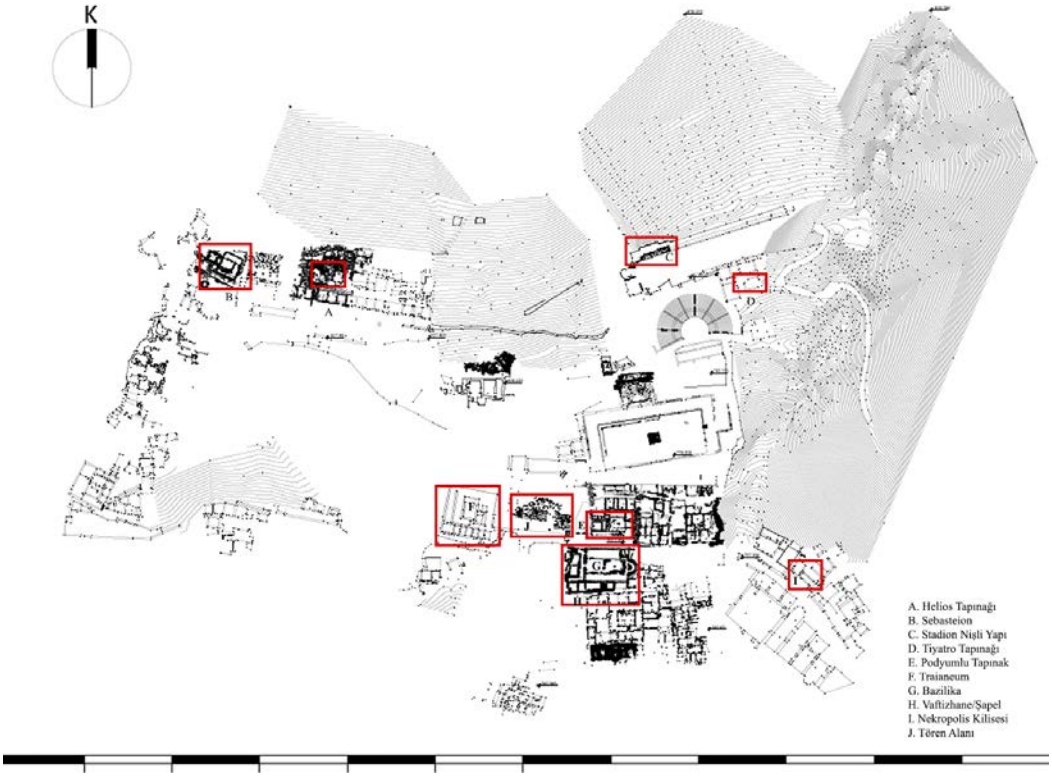
52 Bayburtluoğlu 2006, 63.

53 Arykanda'da Apollon kültü için bk. Sancaktar 2016, 101-112.

54 Gerçek 2018, 327-330. Athena için de özellikle sığır kurban edildiğini göz ardı etmemek gerekir (Larson 2007, 45).

55 Arykanda'da 2012-2013 yılları arasında yapılan çalışmalarda, *Traianeum*'un doğusunda, Podyumlu Tapınağın batısında ve Büyük Bazilika'nın kuzeybatısındaki alanda oturma sırası kalıntıları kısmen ortaya çıkarılmıştır (Levha 1, Plan 1). Oturma sıraları, *Nympheum* önündeki terastan başlayarak Bazilika kuzeyi kotuna kadar inmektedir (Tekinalp - Gerçek 2014, 23). Sözü edilen üç kutsal alan arasına yapılan ve oturma sırasından oluşan kalıntıların tören alanı olduğu düşünülmekte ve çalışmaları halen devam etmektedir.

Levha 1

Plan 1. *Arykanda Kent Planı* (Kazı Arşivi)

a. *Hava Fotoğrafı*. A: *Büyük Bazilika*, B: *Podyumlu Tapınak*, C: *Traianeum* (Kazı Arşivi)

Levha 2

a. *Sebasteion* (H. Sancaktar)

b.-c. *Tiyatro Tapınağı* (Kazı Arşivi)

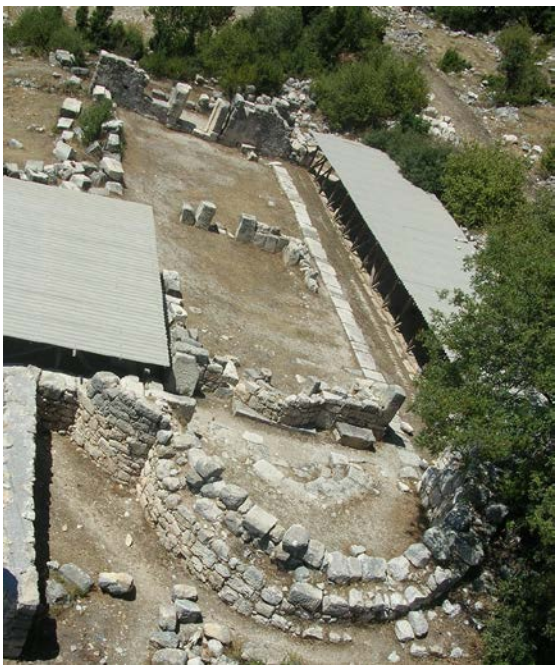

d. *Traianeum* (H. Sancaktar)

Levha 3

a. *Podyumlu Tapınak* (Kazı Arşivi).

b-c. *Büyük Bazilika* (Kazı Arşivi).

Levha 4

Y1: *Zosimos Pomponios'un Mezar Yazıtı* (Şahin 1994, Taf. 18, Nr. 108)

Y2: *Adak Sunağı* (Kazı Arşivi)

Levha 5

a *Torso* (H. Sacaktar)

b. *Athena Büstü Tasvirli Bronz Ayna* (H. Sancaktar)

c. *Athena Büstü Tasvirli Bronz Kandil Kapağı* (H. Sancaktar)

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

Aristoph. *Eq.* (= Aristophanes, *Equites*)
Kullanılan Çeviri: Aristophanes, *Birds. Lysistrata. Women at the Thesmophoria*. Trans. J. Henderson. Cambridge - Harvard 2000.

Aristoph. *Lys.* (= Aristophanes, *Lysistrata*)
Aristophanes. *Acharnians. Knights*. Ed. & Trans. J. Henderson. Cambridge - Massachusetts 1998 (Loeb Classical Library).

Hes. *theog.* (= Hesiodos, *Theogonia*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Theogony*. Trans. M. L. West. Oxford 1966.
Hesiodos, *Theogonia, Eseri ve Kaynakları*. Çev. S. Eyuboğlu – A. Erhat. Ankara 1991[2].

Hes. *erga* (= Hesiodos, *Erga Kai Hemerai*)
Hesiodos Eseri ve Kaynakları, *Erga Kai Hemerai/İşler ve Günler*. Çev. S. Eyuboğlu – A. Erhat. Ankara 1991[2].

Hom. *Il.* (= Homeros, *İlyada*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *İlyada*. Çev. A. Erhat – A. Kadir. İstanbul 1993[7].

Hom. *Od.* (= Homeros, *Odysseia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Odysseia*. Çev. A. Erhat – A. Kadir. İstanbul 1988[6].

Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pausanian Description of Greece*. Trans. W. H. Jones. London - New York 1918-1935 (The Loeb Classical Library).

Pind. *Ol.* (= Pindaros, *Olympian*)
Pindar, *Olympian Odes*. Ed. W. H. Race. London 1997

Poll. *onom.* (= Pollux, *Onomasticon*)
Pollux: Onomasticon. II vols. Trans. E. Bethe. London 1900-1931.

Schol. Dem. (= *Scholia in Demosthenem*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Scholia Demosthenica*, vols. I-II. Ed. M. R. Dilts. Cambridge 1986.

Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo*. Trans. H. L. Jones. London - New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).

Vitr. *de Arch.* (= Vitruvius, *De Architectura*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *On Architecture*. Trans. F. Granger. London - New York 1931-1934 (The Loeb Classical Library).
Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*. S. Güven (Çev.) (1998[3]).

Modern Literatür

Agizza 2006 R. Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji, Masallar ve Söylenceler*. Çev. Z. İlkgelen. İstanbul 2006.

Akdoğu Arca 2008 E. N. Akdoğu Arca, *Küçük Asya'nın Sınır Yazıtları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.

Barnett 1974 R. D. Barnett, "A Silver Hand-Vase with Lycian Inscriptions". *Mansel'e Armağan/Melanges Mansel* II (1974) 893-901.

Bayburtluoğlu 2003 C. Bayburtluoğlu, *Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer*. İstanbul 2003.

Bayburtluoğlu 2006 C. Bayburtluoğlu, "Arykanda Tanrıları ve Kültleri". Eds. K. Dörtlük, B. Varkıvanç – T. Kahya, *IIII. Uluslararası Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005 Antalya: Sempozyum Bildirileri,* I. Antalya (2006) 61-68.

Bryce 1986 T. R. Bryce, *The Lycians: The Lycians in Literary and Epigraphic Sources.* Copenhagen 1986.

Dusinberre 2013 E. R. M. Dusinberre, *Empire, Authority & Autonomy in Achaemenid Anatolia.* Cambridge 2013.

Eliade 2003 M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*; *Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına.* İstanbul 2003.

Farnell 1896 L. R. Farnell, *The Cults of The Greek States,* vol. I. Cambridge 1896.

Fellows 1840 C. Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia: Being a Journal Kept during a Second Excursion in Asia Minor.* London 1840.

Fellows 1855 C. Fellows, *Coins of Ancient Lycia: Before the Reign of Alexander*. London 1855.

Ferguson 1989 J. Ferguson, *Among The Gods: An Archaeological Exploration of Ancient Greek Religion.* London - New York 1989.

Frei 1990 P. Frei, "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit". *ANRW* II 18/3 (1990) 1729-1864.

Gerçek 2018 H. Gerçek, "Arykanda Antik Kenti Podyumlu Tapınağı". Eds. T. Kahya, A. Özdizbay, N. Tünen- Önen – M. Wilson, *Sempozyum Bildirileri, Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015*. Antalya (2018) 321-340.

Graf 1985 F. Graf, *Nordionische Kulte, Religiongeschichtliche und Epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klozemenai und Phokaie*. Rome 1985.

Graf 1997 F. Graf, "Athena". *DNP* II (1997) 160-166.

Grimal 2007 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma*. Çev. S. Tamgüç. İstanbul 2007.

Hawkins 1974 J. D. Hawkins, "Attestations of Malija (Athena) in Lycian". *Mansel'e Armağan Melanges Mansel* II. Ankara (1974) 902-903.

Heipp-Tamer 1993 C. Heipp-Tamer, *Die Münzprägung der lykischen Stadt Phaselis in griechischer Zeit, Saarbrücker Studien zur Archäologie und Alten Geschichte 6*. Saarbrücker Druckerei 1993.

Hill 1897 G. F. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia.* London 1897.

IK XLVIII S. Şahin, *Die Inschriften von Arykanda.* Bonn 1994.

Işık 2012 F. Işık, *Uygarlık Anadolu'da Doğdu*. İstanbul 2012.

İplikçioğlu 2011 B. İplikçioğlu, "Doğu Lykia-Batı Pamphylia Epigrafik-Tarihi Coğrafya Araştırmalar 2010". *ANMED* (2011-9) 198-199.

Karayaka 2007 N. Karayaka, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*. İstanbul 2007.

Keen 1998 A. G. Keen, *Dynastic Lycia: A Political History of the Lycians and Their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B.C.* Leiden, Boston - Köln 1998.

Kıizgut 2012a İ. Kızgut, "Rhodiapolis Kazıları ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2011". *ANMED* (2012-10) 93-98.

Kızgut 2012b İ. Kızgut, "Rhodiapolis Kazıları ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2010".

KST 33/3 (2012) 353-376.

Korkut 2014 — T. Korkut, *Die Götterdarstellungen auf den Münzen von Tlos.* Eds. R. Amedick, H. Froning – W. Held, *Marburger Winckelmann Program.* (2014) 17-34.

Laroche 1980 — E. Laroche, "Les dieux de la Lycie classique d'apres les textes lyciens". Ed. H. Metzger, *Actes du Colloque sur la Lycie Antique.* Paris (1980) 1-6.

Larson 2007 — J. Larson, *Ancient Greek Cults.* New York - London 2007.

Le Roy 1990 — C. Le Roy, "*Die Religion der Lykier".* Eds. J. Borchhardt, R. Jacobek, F. Ullmann – A. Dinstl, *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*. Wien-München (1990) 41-44.

Lebrun 1982 — R. Lebrun, "Maliya, une divinité anatolienne mal connue". Eds. S. Scheers – J. Quaegebeur, *Studia Paulo Naster Oblata II: Orientalia Antiqua.* Paris (1982) 123-130.

Lebrun 1998 — R. Lebrun, "Panthéons locaux de Lycie, Lycaonie et Cilicie aux deuxime et premier millénaires av. J.-C.". *Kernos* XI (1998) 143-155.

LIMC II-1 — G. Colonna, P. Demargne, Fulvio Canciani – G. C. Picard, "Athena/Minerva". *LIMC* II-1 (1984) 955-1110.

LIMC II-2 — G. Colonna, P. Demargne, Fulvio Canciani – G. C. Picard, "Athena/Minerva". *LIMC* II-2 (1984) 703-815.

Luyster 1965 — R. Luyster, "Symbolic Elements in The Cult of Athena". *History of Religion* V/1 (1965) 133-163.

Mørkholm – Zahle 1976 — O. Mørkholm – J. Zahle, "The Coinages of the Lycian Dynasts Kheriga, Kherei and Erbbina". *Acta Archaeologica* 47 (1976) 47-89.

Müseler 2016 — W. Müseler, *Lykische Münzen, in europäischen Privatsammlungen*. İstanbul 2016.

Neumann 1967 — G. Neumann, "Beiträge zum Lykischen III". *Die Sprache* XIII (1967) 31-38.

Neumann 1979 — G. Neumann, *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901*. Wien 1979.

Nilsson 1950 — M. P. Nilsson, *The Minoan Mycenaean Religion and its Greek Religion.* New York 1950.

Nilsson 1967 — M. P. Nilsson, *Geschichte der Griechischen Religion*, I. München 1967.

Olçay – Mørkholm 1971 — N. Olcay – O. Mørkholm, "The Coin Hoard from Podalia". *The Numismatic Chronicle* 11 (1971) 1-29.

Oster 1990 — R. E. Oster, "Ephesus as a Religious Center under the Principate, I, Paganism before Constantine". *ANRW* II. 18. 3 (1990) 1661-1727.

Özdemir — B. Ş. Özdemir, *Tlos Tanrıları ve Kültleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2016.

Özüdoğru 2007 — Ş. Özüdoğru, "Pttara and the Dynast Wahssepddimi (Wekhssere II)". *Adalya* XVIII (2007) 31-48.

Payne 2008 — A. Payne, "Lycia - Crossroads of Hittite and Greek Traditions?". Eds L. Milano – H. Cingano, *Papers on Ancient Literatures: Greece, Rome and the Near East: Proceedings of the 'Advanced Seminar in the Humanities' Venice International University* 2004-2005. Padova (2008) 471-489.

Pekman 1964 — A. Pekman, *Pamphylia Tanrıları.* Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 1964.

Raimond 2006 — E. Raimond, "La continuité de la tradition religieuse louvite dans la Lycie de l'Âge du Bronze à l'époque gréco-romaine". Eds. K. Dörtlük, B. Varkı-

vanç, T. Kahya, J. des Courtils, M. Doğan-Alparslan – R. Boyraz, *III. Uluslararası Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005 Antalya: Sempozyum Bildirileri*, II. Antalya (2006) 647-655.

RE II-2 — Dümmler, "Athena". Ed. G. Wissowa, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* II-2. Stuttgart (1896) 1941-2020.

RE XV-2 — F. Heichelheim, "Minerva". Ed. G. Wissowa, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XV-2. Stuttgart (1932) 1774-1805.

Roscher – Furtwangler 1884 — W. H. Roscher – A. Furtwangler, "Athena". *Roscher ML* I (1884) 675-704.

Sancaktar 2016 — H. Sancaktar, *Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2016.

Schuller 2003 — C. Schuller, "Ein Priestertum der Artemis in Arykanda". *Chiron* XXXIII (2003) 485-504.

Simon 1985 — E. Simon, *Die Götter Der Grieschen.* München 1985.

SNG Cop. Lycia — *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum.* 31. *Lycia-Pamphylia,* Copenhagen 1955.

SNG v. Aul. Kilikien — *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland Sammlung H. von Aulock, Kilikien*, 13. Heft, Nr. 5413-6098. Verlag Gebr. Mann Berlin1966.

SNG v. Aul. Lykien — *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland Sammlung H. von Aulock, Lykien*, 10. Heft, Nr. 4041-4476. Verlag Gebr. Mann Berlin 1964.

Sourvinou-Inwood 2011 — Ch. Sourvinou-Inwood, *Athenian Myths & Festivals: Aglauros, Erechtheus, Plynteria, Panathenaia, Dionysia.* Oxford-New York 2011.

Strong 1964 — D. M. Strong, "A Greek Silver Head-Vase". *British Museum Quarterly* XXVIII (1964) 95-102.

TAM I — E. Kalinka, *Tituli Asiae Minoris, I: Tituli Lyciae: lingua Lycia Conscripti*. Vindobonae 1901.

Tekinalp – Gerçek 2014 — V. M. Tekinalp – A. Gerçek, "2013 Yılı Arykanda Çalışmaları". *ANMED* (2014-12) 20-25.

Tüner-Önen 2008 — N. Tüner Önen, *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.

Tüner-Önen – Yılmaz 2015 — N. Tüner Önen – F. Yılmaz, "A New Athena Polias Votive Inscription from the Phaselis' Acropolis". *Adalya* XVIII (2015) 121-131.

Üreten 2010 — H. Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Pergamon Tanrı ve Kültleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara 2010.

Vismara 1989 — N. Vismara, *Monetazione arcaica della Lycia I*, *Glaux* 2. Milano 1989.

Yılmaz 2016 — F. Yılmaz, *Phaselis Kenti'nin Baş Tanrıçası Athena Polias ve Doğu Akdeniz'deki Etkileşimi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2016.

Zahle 1990 — J. Zahle, "Herrscherporträts auf lykischen Münzen". *Götter Heroen Herrscher in Lykien*. Wien (1990) 51-56.